

Schmittova fenomenologija demokracije i diktature

Atalić, Goran

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:813233>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-20**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Prijediplomski studij politologije

Goran Atalić

SCHMITTOVA FENOMENOLOGIJA DEMOKRACIJE I DIKTATURE

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2024.

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Prijeđiplomski studij politologije

SCHMITTOVA FENOMENOLOGIJA DEMOKRACIJE I DIKTATURE

ZAVRŠNI RAD

Mentor: izv. prof. dr. sc. Tonči Kursar

Student: Goran Atalić

Zagreb,
rujan, 2024.

Izjavljujem da sam završni rad „Schmittova fenomenologija demokracije i diktature“, koji sam predao na ocjenu mentoru izv. prof. dr. sc. Tončiju Kursaru, napisao samostalno i da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu. Također, izjavljujem da dotični rad nije objavljen ni korišten u svrhe ispunjenja nastavnih obaveza na ovom ili nekom drugom učilištu, te da na temelju njega nisam stekao ECTS-bodove.

Nadalje, izjavljujem da sam u radu poštivao etička pravila znanstvenog i akademskog rada, a posebno članke 16-19. Etičkoga kodeksa Sveučilišta u Zagrebu.

Goran Atalić

Sadržaj

Uvod	1
Diktatura i poredak: dijalektika očuvanja i stvaranja	3
Problem volje: demokracija kao diktatura	10
Diktatura kao permanentna sudbina?: Implikacije Schmittova shvaćanja	15
Zaključak	18
Literatura	19
Sažetak	21
Summary	22

„Slobodno biranje gospodara ne dokida ni gospodare ni robove.“ - Herbert Marcuse

Uvod

Još od početka ovog tisućljeća, a naročito od financijske krize 2008. politologijsko mišljenje u nemaloj je mjeri obuzeto temom krize demokracije. Bilo da se radilo o nezainteresiranosti građana za demokratsku participaciju uzrokovanu 'povlačenjem' stranaka u državu (v. Mair, 2013) ili pak 'defektnim' otklonima od zacrtanog demokratskog puta koji se danas s dozom akademske zabrinutosti naziva demokratsko nazadovanje (v. Bermeo, 2016), demokracija za koju se govorilo da je u krizi u politološkim je analizama uvijek bila više ili manje jasno definirana kao liberalna i predstavnička vladavina. Uz brzo rastuću literaturu o krizi demokracije, svoj procvat doživjela je i literatura o pojmu populizma koji se također nerijetko pojavljivao kao jedan od simptoma krize. Međutim, akademska svijest o krizi nije počivala na pretpostavci o deplasiranosti teorije koja čini srž demokratskog poretka, već na pretpostavci o nužnosti liberalne i predstavničke vladavine kao neizbježne zbog čega su implikacije dominantne liberalne politološke paradigme uglavnom išle u smjeru nužnosti otklanjanja problema koji se u, ovako definiranom, demokratskom poretku pojavljuju. Ovaj rad, međutim ne zauzima poziciju kako se kriza i 'defekti' pojavljuju tek 'odnedavno', već kako je demokracija, ako ju dosljedno definiramo kao liberalnu i predstavničku vladavinu, u krizi od samog početka. Ako se pak polazi od te pretpostavke, kontradikcije demokracije valja potražiti u njenim idejno-teorijskim temeljima, a ne tek u pukoj empiriji.

Upravo taj zadatak, doduše u nešto drugačijim povijesnim okolnostima, pred sebe postavlja njemački pravnik i teoretičar Carl Schmitt. Zbog povijesno drugačijih okolnosti i zbog toga što Schmitt ne ostavlja konkretnu studiju o demokraciji kao pojmu, njegovo shvaćanje (i kritika) demokracije može se pronaći tek uvidom u više njegovih studija. Ipak, u ovom radu se uz pomoć dva ključna spisa s iznimnom uvjerljivošću i virtuožnošću, fokus stavlja na njegovu fenomenologiju odnosno odnos demokracije i diktature. Ta dijalektika upravo pokazuje teorijske temelje odnosa dvaju pojmova precizno im određujući sadržaj i odvajajući ih od pojmova s kojima se oni često (i uglavnom bez osnove) poistovjećuju. Rezultat do kojeg Schmitt dolazi, a to je da demokracija ne predstavlja nužno opreku diktaturi čini se radikalnim, prije svega stoga što su pojmovi demokracije i diktature danas ispunjeni značenjem koje ih stavlja u direktno polemičan odnos. Diktatura (i pojam diktator) danas se prvenstveno vežu uz konkretne političke poretke (pojedine države) koje stoje u direktnoj opreci spram onih koje su, po vlastitom samorazumijevanju, demokratske. Uvidom u povijest moderne misli o diktaturi i

demokraciji, Schmitt dolazi do uvida da ta dva pojma ne stoje u jednoznačnoj opreci, već su naprotiv gusto isprepleteni. Do tog zaključka dolazi se izdvajanjem ključnih uvida iz studije *Duhovno-povijesno stanje suvremenog parlamentarizma (Die Geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus)* (2007[1926]) te studije *Diktatura (Die Diktatur)* (2014[1921]) od kojih prvi naglašava (često zanemaran) princip 'tvorbe volje' kao ključno mjesto dijalektike diktature i demokracije, dok drugi, kao povijesna studija, istražuje transformaciju pojma iz komesarskog tipa ka onom suverenomu pri čemu u niti jednom tipu ne mora doći do gubitka demokratskog identiteta.

Nije neobično da se Schmittovi uvidi proglašavaju prijepornima. Tako je Franz Neumann¹ u pripremi svoje studije o diktaturi izdane pod naslovom *Bilješke uz teoriju diktature* istaknuo: „Teško je vjerovati da još uvijek nemamo nikakvu sistematsku studiju o diktaturi“ da bi u fusnoti nastavio kako je Schmittova studija *Diktatura* „najznačajnija (...) iznimka, ali njegova je analiza neprihvatljiva.“ (Neumann, 1992: 195). Njegova prijepornost proizlazi prije svega iz uloge koju je imao u nacističkom režimu u razdoblju od 1933. do 1936. kada je obnašao niz visokih dužnosti vezanih uz spomenuti režim. Međutim, dva su razloga zbog kojih na ovom mjestu ta činjenica ne bi trebala biti fokus rada, već samo nužna opservacija. Prvo, oba djela koja služe kao ishodišna za analizu u ovom radu nisu nastala u 'nacističkoj fazi', već u tzv. 'vajmarskoj fazi' kada Schmitt nije imao niti veze niti simpatije spram Nacističke partije. Drugo i posljedično, kako pokazuje Bendersky (1983), Schmitt se izrazito protivio sudjelovanju nacista u vlasti u to doba (v. Zakošek, 2007: 182-184; Mehring, 2017), što je najslikovitije vidljivo iz činjenice da je u svom dnevniku na dan kada je Paul von Hindenburg imenovao Adolfa Hitlera kancelarom zapisao rečenicu „starac je poludio“² (Trotter, 2015). Zbog toga, nacističku fazu svakako valja imati na umu kada se govori o Carlu Schmittu, ali u kontekstu ovog rada ona se ne čini presudnom.

Svrha ovog rada jest, dakle, izvesti i propitati Schmittovo shvaćanje odnosa i tezu o istosti demokracije i diktature kao političkih oblika. Kako bi se došlo do rezultata istraživanja spomenutog odnosa i teze potrebna su dva koraka. Prvi, u kojem se pojam diktature sagledava u povijesnoj perspektivi i tako sučeljava s očuvanjem i stvaranjem poretka te drugi koji propituje odnos demokracije i diktature u doba suverenosti naroda tj. primata 'volje naroda'. Rad je prema tome strukturiran u pet dijelova. Nakon uvodnog odjeljka prikazuje se Schmittovo

¹ Unatoč brojnom direktnom polemiziranju sa Schmittom u njegovim djelima, Neumanna Zvonko Posavec proglašava 'lijevim šmitijancem' (Posavec, 1989: 4).

² Za iscrpno izlaganje Schmittovih dnevnika v. Bendersky (2016).

shvaćanje komesarske i suverene diktature u povijesnoj perspektivi kao posljedica dijalektike očuvanja i stvaranja poretka. Sljedeći odjeljak bavi se Schmittovim shvaćanjem demokracije u kontekstu tvorbe volje i parlamentarizma, dok se pretposljednji bavi implikacijama Schmittovog shvaćanja demokracije i diktature. Završni odjeljak sumira izvedene rezultate i osvrće se na generalni zaključak koji se izvodi iz Schmittovog shvaćanja.

Diktatura i poredak: dijalektika očuvanja i stvaranja

Schmittov interes za diktaturu javlja se u povijesnom trenutku koji je obilježen nestabilnošću vajmarske demokracije. Poslijeratno stanje prijetnje od neke vrste građanskog rata, bilo s desne ili s lijeve strane, činilo se konstantnim u doba nakon proglašenja republike. Sam Schmitt, iako nije bio naročito entuzijastičan oko vajmarskog ustava i uređenja, prihvaća republiku i demokraciju zbog čega stoji na strani zagovornika stabilizacije političke situacije unutar okvira vajmarskog ustava (Bendersky, 1983: 29-30). Razloge tog odabira valja tražiti i u tome što se i on sam svojevremeno našao u središtu revolucionarnih gibanja. Naime, u doba svog boravka u Münchenu svjedočio je proglašenju 'sovjetske republike' odnosno jednom tipu lijeve revolucije koja je bila usmjerena direktno protiv poretka. Osim toga, svega godinu dana prije izdavanja spisa o diktaturi dogodio se tzv. Kappov puč, neuspješni pokušaj uvođenja monarhističke vlasti odnosno nekog oblika restauracije (*ibid.*: 30). Dakle, pluralizam Weimara i nemogućnost pomirenja ideoloških, klasnih i inih razlika pokazao se kao potencijal za dezintegraciju poretka (*ibid.*: 31). Uz to, revolucija u Rusiji, tada relativno nedavan događaj, pokazala je još jedno neobično svojstvo diktature – to da ona može biti revolucionarna, a upravo su se na to počelo pozivali i njemački revolucionarni komunisti. Takvu povijesnu situaciju treba imati na umu kada je riječ o Schmittovom shvaćanju diktature. Zbog toga, Schmitt svoju studiju diktature smješta unutar dijalektike između diktature kao političke vlasti kojoj je cilj očuvati postojeći poredak i diktature koja stvara novi poredak. Ta se pojmovna distinkcija očituje u razvoju od komesarske do suverene diktature čime ključnim postaje podnaslov studije *Diktatura: Od izvorišta modernog pojma suvereniteta do proletherske klasne borbe*.

Povijesni trenutak jedna je početna točka rasprave. Što je, međutim, teorijsko ishodište Schmittove rasprave? Hoelzl i Ward (2014: XXII, XXV) ističu kako se Schmittovo djelo može smjestiti unutar specifične pravne rasprave između pravnih pozitivista te onih koji zagovaraju teoriju 'čistog prava' (pr. Hans Kelsen) naspram onih autora koji stoje kao opozicija neo-Kantijanstvu i zagovaraju neki oblik nužnosti decizionizma (tzv. pokret *Freirechtsbewegung*³).

³ Pokret slobodnog prava.

Sažeto rečeno, radi se o debati o mogućnosti zatvorenosti pravnog sustava i njegove potpunosti u apstraktnosti (i općosti) zakona te odvojenosti sudstva (koje nema autonomiju, već služi samo kao 'usta zakona'). Pitanje je, dakle, može li (i treba li) pravni sustav zahvatiti sve moguće situacije svojim općim normama i tako racionalizirati sve društvene odnose. Schmitt, čini se, stoji među skepticima takve mogućnosti liberalne racionalizacije svih društvenih odnosa u pravne, ali to pitanje prenosi na javno pravo. Dakle, tvrdi se, da niti u javnom pravu nije moguće obuhvatiti sve situacije pa se posljedično pojavljuje situacija poput one u privatnom pravu: sudac uvijek ima neku razinu autonomije u odlučivanju jer zakon nikada ne može obuhvatiti sve odnose i situacije. Preneseno na javno pravo: niti ustav ne može obuhvatiti sve političke i društvene odnose pa se i u njegovom slučaju ostavlja mogućnost autonomije i to u obliku njegove suspenzije koja služi očuvanju ustavnog poretka samog. Pritom onaj koji takvo stanje suspenzije⁴ može uvesti pokazuje se kao suveren (usp. Schmitt, 2019: 13). Implikacije ove rasprave po Schmittovu teorijsku poziciju su jasne: uvijek postoji mogućnost suspenzije ustava (pa i demokratskog) u svrhu očuvanja poretka i samog ustava. Međutim, da ovakvo stanje može postati problematično svjestan je i sam Schmitt; izvanredno stanje odnosno suspenzija ustava može se uvijek iskoristiti i za uništenje poretka koji je izvorno trebao biti očuvan (Bendersky, 1983: 34; Hoelzl i Ward, 2014: XXVI). Kada, dakle, stvar postaje problem za Schmitta; kada to 'diktatorska intervencija' postaje totalitarna⁵? Odgovor koji na tragu Schmitta daju Hoelzl i Ward (2014: XXVI) je kada kod trajanje takve intervencije koju čini jedan čovjek postane neograničeno (odnosno nedefinirano) u svom trajanju. Ova teorijska pozicija Schmittu pruža teorijski motiv za povijesno istraživanje ovako shvaćenog pojma diktature, a koje on konačno poduzima u studiji *Diktatura*.

Da se u slučaju te studije ne radi o polemičkom tekstu tvrde Hoelzl i Ward (2014: XIV). Oni tvrde kako se za razliku od spisa u kojima je lako identificirati Schmittovu 'metu', poput *Duhovno-povijesnog stanja suvremenog parlamentarizma* ili pak *Političke teologije*, spis *Diktatura* treba promatrati kao 'povijesni, sociološki, genealoški' poduhvat te da zbog toga nije jasno zauzima li on konkretno političko stajalište (*ibid.*). Dijametralno suprotan stav zauzima Gopal Balakrishnan koji ustvrđuje kako je studija *Die Diktatur* 'nepogrešivo na desnici', dok je njen neprijatelj na kojeg Schmitt cilja proletarijat (Balakrishnan, 2000: 32). U svakom slučaju, nesumnjivo je kako se radi o povijesnoj studiji koja se svojim (iako uglavnom implicitnim)

⁴ Radi se dakle o izvanrednom stanju.

⁵ Ovo pitanje direktno ne postavlja sam Schmitt, već ga u predgovoru engleskog prijevoda postavljaju Hoelzl i Ward (2014: XXVI). Sam Schmitt ne koristi izraz 'totalitaran' u ovom kontekstu.

zaključcima može interpretirati kao da je strani poretka ili da mu barem daje za pravo da koristi sredstva koja ona povijesno prokazuje kao prokušana u njegovu očuvanju.

Schmitt svoju iscrpnu studiju započinje traganjem za povijesnim izvorištima pojma diktature. Ona se prema njegovom uvidu prvi put pojavljuje u doba Rimske Republike i to u slučaju neizvjesnosti opstanka poretka. Diktator je u tom slučaju bio osoba iz reda magistrata koju je imenovao konzul na zahtjev senata na ograničeno vremensko razdoblje – konkretno šest mjeseci – kako bi riješio situaciju ratnog stanja ili pak unutarnje pobune (Schmitt, 2014: 1-2). Njegov 'mandat' ovisio je o konkretnom zadatku pa se uobičajenim smatralo da odstupi s funkcije i prije isteka roka ukoliko je 'izvršio svoju misiju' (*ibid.*: 2). Uz to, ključno obilježje njegove vladavine bilo je to da on u svom djelovanju nije bio ograničen zakonom, „on je bio poput kralja s apsolutnom moći raspolaganja nad životom i smrću“⁶ (*ibid.*: 2). Iako je imao apsolutnu moć, diktator svojim djelovanjem nije (barem u republikansko doba prije Sulle i Cezara) stvarao novi pravni poredak, već suspendirao postojeći i to u svrhu ispunjenja zadatka koji mu je povjeren. Poetično rečeno, u doba takve diktature, koja je komesarska u svojoj naravi, 'zakoni šute' (Schmitt, 2014: 96), ali se ne stvaraju novi koji rezultiraju promjenom poretka. Pronašavši tri ključne odrednice prakse takve diktature – „racionalizam, tehikalnost i izvršnost [u naravi vlasti]“ (*ibid.*: 9) – Schmitt uviđa kako su upravo ta svojstva koja su usmjerena na izvršavanje zadatka racionalnim sredstvima prisile u samom temelju moderne države (*ibid.*: 9). Schmitt takvo komesarsko shvaćanje diktature uočava i u ranoj moderni, konkretno kod Machiavellija i Bodina. Iako kod prvog čak niti ne navodi dio u *Discorsima* gdje on to točno brani taj institut (Balakrishnan, 2000: 32), kod potonjeg nalazi prvu definiciju tko to zapravo komesar jest i po čemu se razlikuje od 'uobičajenog' obnašatelja vlasti. Bodina Schmitt uočava kao teoretičara samo komesarske diktature jer, kako tvrdi Bodin, ukoliko bi diktatura izgubila svoje svojstvo privremenosti i ukoliko bi se diktatoru dalo za pravo (*to be entitled*) da vlada neovisno o definiciji postojećeg pravnog poretka, on više ne bi bio diktator već suveren (Schmitt, 2014: 31). Prema tome, Bodin ne poznaje suverenu diktaturu. Schmitt temeljno razumijevanje komesara izvodi na Bodinovu shvaćanju razlike između činovnika i komesara⁷. Koja je to temeljna razlika? U slučaju činovnika kao temelj izvršavanja vlasti uzima se zakon, vlast je po naravi trajna, postoji 'pravo na dužnost'⁸ te je sadržaj vlasti 'definiran

⁶ Prijevod: G.A.

⁷ Prijevod ovih pojmova je provizoran i pokušava naglasiti sličnost između Schmittovog i Bodinovog pojmovlja. Ipak, valja naglasiti kako se u hrvatskom prijevodu Bodina spominju izrazi 'povjerenik' i 'namjesnik' (usp. Bodin, 2002: 129). U engleskom prijevodu Schmitta oni se spominju kao 'commissar' i 'official'.

⁸ Kako kaže Schmitt: vlast kao da mu je 'pozajmljena', a onaj koji ju mu je posudio ne može je arbitrarno uzeti nazad (Schmitt, 2014: 26).

zakonom uz diskreciju o odluci'; u slučaju komesara temelj vlasti je pak '*ordinance*' (zapovijed, naredba), vlast nema trajan karakter, nego završava 'izvršenjem zadatka', komesar ne polaže pravo na vlast pa je ona tako 'prekarna' (privremena u naravi) i, vrlo značajno, diskrecija u vlasti je uglavnom ograničena (Schmitt, 2014: 26-27). Ta distinkcija Schmitta navodi na zaključak kako se u slučaju komesara radi o vrlo ovisnom obnašatelju vlasti koji u svakom trenutku ovisi o onome tko mu je povjerio dužnost: „Iz vanjske perspektive, koliko god moć komesara bila velika, on ipak ostaje izravno oruđe konkretne i strane volje nekog drugog.“ (Schmitt, 2014: 29). Dakle komesarska se vlast uvijek temelji na volji suverena, bio on inspektor za meso, policajac ili diktator, a ono što posljednjeg razlikuje je puka činjenica da se u njegovoj vladavini mogu dignuti zakonske barijere u svrhu ispunjenja zadatka (*ibid.*: 30).

Slična se pojava, uočava Schmitt, može pratiti i u slučaju crkvene vlasti gdje se ona ponovo razlikuje po principu vlada li se prema zakonu ili temeljem 'komisije' (povjerenja) (*ibid.*: 37). Legati odnosno crkveni komesari pokazuju taj primjer. Schmitt se upušta u iscrpnu povijesnu raspravu i u ekskursu o Wallensteinu kao diktatoru u slučaju kojeg je čitava država postala sredstvo tj. tehnički instrument postizanja jednog (povjerenog) cilja (*ibid.*: 77-79); pokazuje također i kako se u apsolutnoj monarhiji Francuske također vladalo komesarima (*ibid.*: 80-85). Prema tome, sve do 18. stoljeća, kako Schmitt pokazuje, diktator je bio instanca za izvanredne slučajeve. On se imenovao te je djelovao unutar jednog pravnog sistema u svrhu očuvanja i/ili obrane države i poretka. Međutim, takvo stanje stvari se za Schmitta mijenja oko 18. stoljeća kada diktator prestaje biti tek onaj koji 'spašava' postojeći poredak i postaje onaj koji ga zamjenjuje novim (Balakrishnan, 2000: 35).

Kako bi pokazao fenomen transformacije značenja pojma diktature iz komesarskog u suvereni, Schmitt je u svoju analizu uključio teoretičare prosvjetiteljstva poput Mablyja i Rousseaua. U njihovim shvaćanjima apsolutistički princip u kojem sva vlast potječe od milosti Boga transformira se u prosvjetiteljsko-humanistički kako sva vlast potječe od naroda. U Mablyjevim se spisima pojavljuje zahtjev kako su predstavnici naroda ti koji trebaju posjedovati svu vlast pa i izvršnu (Schmitt, 2014: 96), ali kod njega diktator više nema komesarsko značenje. Naprotiv, on se pretvara u onog koji „postaje apsolutna moć, nadvladavajući sve postojeće vlasti (...) Kako bi opravdao ovu diktaturu, Mably je tvrdio da se ona morala pojaviti jer zakoni s vremenom postaju potrošni te korupcija postaje previše raširena. Očito mu se diktator činio kao svojevrsni komesar reformacije s neograničenim ovlastima nad cjelokupnim ustavnim uređenjem države“⁹ (*ibid.*: 96). Prema tome, ako to shvaćanje spojimo s prethodnim o

⁹ Prijevod: G.A.

preuzimanju izvršne vlasti od strane naroda (tj. njegovih predstavnika) za vrijeme revolucije, diktatura postaje upravo ono što je „Nacionalna konvencija [u Francuskoj] vršila u ime naroda. (...) To više nije komesarska diktatura reformacije, već suverena diktatura revolucije“¹⁰, zaključuje Schmitt (*ibid.*: 96).

Kod Rousseaua se dolazi do sličnih zaključaka, ali drugačijim putem. Schmitt ističe kako Rousseau u svom *Društvenom ugovoru* postulira kako kolektivni 'ja' kao suveren ima svu moć i sve vlasništvo nad svakim pojedincem pri čemu potonji (pravno) postoji tek kroz volju kolektiva. Opća volja (*volonté générale*) pritom ne ovisi o broju pojedinaca koji glasaju jer ona ionako nije zbroj pojedinačnih volja, jer se pojedinci mogu zavarati individualnim strastima (*ibid.*: 103-104). Opća volja predstavlja 'istinsku volju naroda' i ne ovisi o broju glasova. Rousseau, prema tome (iako to ne nazivlje tim rječnikom), opravdava diktaturu kao sredstvo očuvanja slobode pri čemu se događa situacija u kojoj manjina opravdano koristi silu (u ime naroda) kako bi uspostavila moralnu vrlinu na kojoj počiva opća volja¹¹ (*ibid.*: 104-106). Međutim, ovaj koncept, tvrdi Schmitt, i dalje ima obrise komesarske diktature, ako se događa unutar poretka. Problem se usložnjava s uvođenjem figure koja daje mogućnost takvog poretka – figure zakonodavca koji je onaj koji dolazi 'izvana' pa stoga nije komesar; on je, štoviše, upravo suprotnost diktatoru: on stoji 'izvan države' ali je 'u pravu'. Diktator, obratno, stoji 'u državi', ali je 'izvan prava' (*ibid.*: 108; v. 108-110). Prema tomu (Rousseauov) zakonodavac¹² jest „pravo koje nije konstituirano; [a] diktator je ništa doli konstituirana moć“¹³ (*ibid.*: 110). Upravo je to moment kada komesarska diktatura postaje suverena: „Kada se pojavi odnos koji omogućuje da se zakonodavcu da moć diktatora, da se stvori diktatorski zakonodavac i ustavni diktator, tada je komesarska diktatura postala suverena diktatura.“ (Schmitt, 2014: 110-111). Iza ove kompleksne formulacije zapravo stoji jednostavan zaključak kako se ustvari u tom slučaju radi o konstituirajućoj ili ustavotvornoj vlasti (*le pouvoir constituant*).

Kako dakle sumirati i shvatiti Schmittove rezultate istraživanja? Balakrishnan (2000: 32) do kraja pojednostavljuje Schmittovu diferencijaciju dvaju diktatura tvrdeći kako se u slučaju komesarske radi o 'konzervativnoj', a u slučaju suverene 'revolucionarnoj' diktaturi. Dakle, komesarska diktatura u pravilu „suspendira ustav kako bi ga zaštitila“¹⁴ (Schmitt, 2014: 119)

¹⁰ Prijevod: G.A.

¹¹ Ova implikacija poznata je i pod frazom 'prisiliti nekoga da bude slobodan'.

¹² Valja naglasiti kako ovu neobičnu figuru koju Rousseau koristi poput svojevrsnog *deus ex machina* ne treba miješati s zakonodavnom funkcijom vlasti. U nekom trenutku za ovu figuru spominje se i pojam 'otac nacije' ili utemeljitelj (usp. Rousseau, 1978: 118). Interesantno, ta figura posjeduje iznimnu mudrost i dobro poznaje narod te se čak može poslužiti lukavstvom kako bi usustavila pretpostavke slobode.

¹³ Prijevod: G.A.

¹⁴ Prijevod: G.A.

uz napomenu kako je ona i dalje 'povjeravanje' (*commission*) vlasti definirano konkretnom situacijom. Princip koji leži iza suverene diktature temelji se na drugačijoj pretpostavci: „Iz perspektive suverene diktature, čitav postojeći poredak jest situacija koju će diktatura razriješiti vlastitim djelovanjem“¹⁵ (*ibid.*: 119). Shodno tome, ona „ne *suspendira* postojeći ustav kroz zakon temeljen na ustavu – ustavni zakon; ona radije teži stvoriti uvjete u kojima ustav – ustav kakav ona smatra istinitim [istinskim] – postaje moguć“¹⁶ (*ibid.*: 119). Ako se ona ne poziva na ustav i u njemu ne pronalazi svoje utemeljenje, ona se konzekventno temelji na moći i to konstituirajućoj moći. Ono gdje se prostor za različitu interpretaciju otvara jest u tome tko posjeduje takvu konstituirajuću moć ili vlast. Kako je princip svake diktature neki oblik povjeravanja (*commission*), preneseno u prosvjetiteljsko shvaćanje o suverenosti naroda, ustavotvorna vlast konzekventno djeluje u ime naroda odnosno kao njezin komesar, ali kako se još nisu stvorili uvjeti kako bi volja naroda stupila na snagu, diktatorska konstituirajuća moć postaje suveren, „ali samo kao 'prijelazna' [tranzicijska vlast]; i zbog svoje ovisnosti o zadatku koji treba izvršiti, ova vlast je suverena u potpuno drugačijem smislu od onog u kojem se za apsolutnog monarha ili suverenu aristokraciju može reći da su 'suvereni'. Komesarski diktator je bezuvjetni komesar djelovanja *pouvoir constitué*, a suverena je diktatura bezuvjetno izvršenje djelovanja *pouvoir constituant*“¹⁷ (*ibid.*: 127). Ako i ovu složenu konstrukciju pojednostavnimo i dovedemo do praktične razine doći ćemo do zaključka kako se u slučaju suverene diktature radi o „privremenom zakonodavcu koji djeluje direktno u ime naroda kako bi donio novi ustav“¹⁸ (Balakrishnan, 2000: 36). U Schmittovom shvaćanju, konstituirajuća vlast postoji (ili bi to barem trebala) samo ograničeno vrijeme nakon kojeg se, kada izvrši svoj zadatak, ona raspušta. Međutim, „problem s ustavom koji svoju legitimnost zadobiva narodnom suverenosti je taj da čak i nakon što se on uspostavi, 'narod' i dalje nastavlja postojati kao legitimacijska referentna točka izvan uspostavljenih formi u kojima je bila predstavljena“¹⁹ (Balakrishnan, 2000: 37). Takva postavka 'zamagljuje' razlikovanje redovnog i izvanrednog stanja jer se narod kao suveren teško može ičime obvezati (usp. Schmitt, 2014: 124)²⁰. Iz toga Balakrishnan (2000: 37-38) izvodi zaključak o Schmittovom strahu od nedefiniranosti forme demokracije i njene

¹⁵ Prijevod: G.A.

¹⁶ Prijevod: G.A.

¹⁷ Prijevod: G.A.

¹⁸ Prijevod: G.A.

¹⁹ Prijevod: G.A.

²⁰ Znakovita je pritom Schmittova opservacija kako dio tako konstituirane vlasti (bez 'pravilnog' oblikovanja volje) uvijek 'ostaje u prirodnom stanju' (Schmitt, 2014: 124).

potencijalne neograničenosti²¹. Međutim, čini se kako su implikacije Schmittove teorije o suverenoj diktaturi nešto dalekosežnije.

Schmitt je ovakvim tumačenjem elegantno otvorio prostor za kritiku obje materijalističke ideologije, liberalizma i socijalizma (tj. komunizma), koje, pozivajući se na 'istinsku' volju naroda, koriste isto sredstvo suverene diktature – oblikovanje volje u ime suverenog naroda. Na tom mjestu valja tražiti i Schmittovo shvaćanje odnosa demokracije i diktature koje se dade izlučiti iz *Diktature*. Pozivajući se na stvaranje uvjeta za izražavanje 'istinske volje naroda' koja će konačno prestati biti 'iskrivljena' (kakva je bila zbog neukosti i nemogućnosti spoznaje slobode ili zbog obmane kapitala) i boljševička diktatura i liberalna demokracija pozivaju se na isti princip konstituirajuće vlasti. Iz toga inicijalno proizlazi da se demokracija ne mora nužno shvaćati kao apsolutna prepora diktaturi, tim više što, kako Schmitt pokazuje, diktatura suverenog tipa može biti, shvaćena kao stvaranje uvjeta za (nadolazeću) demokraciju. Tu neobičnu tezu Schmitt će detaljnije razraditi u studiji *Duhovno-povijesno stanje suvremenog parlamentarizma* te će to shvaćanje biti diskutirano u narednom odjeljku. Drugi zaključak, koji je znatno manje dalekosežan, a koji proizlazi iz Schmittove pozicije u ranije spomenutoj debati o zatvorenosti prava, jest taj da je i u republikanskoj tradiciji pojam diktature imao svoju svrhu u očuvanju poretka u izvanrednim slučajevima. Zbog toga, čini se kako Schmitt nikako ne želi otpisati mogućnost komesarske diktature ni u slučaju očuvanja suvremenog demokratskog poretka. Ta se postavka pokazuje i u voluminoznom dodatku studije *Diktatura* gdje Schmitt prepoznaje nužnost postojanja mogućnosti komesarske diktature predsjednika koja je utemeljena u ustavu i u slučaju vajmarske Njemačke, konkretno u notornom članku 48. (Schmitt, 2014: 176). Zaključno, Schmittovo izvođenje diktature u smislu pomaka od komesarske ka suverenoj pokazuje određenu razinu ambivalentnosti u zaključcima o odnosu diktature i demokracije. S jedne strane, ona se pokazuje kao instrument imanentan republikanskoj tradiciji koji teži očuvanju poretka u iznimnim stanjima, dok se s druge strane pokazuje kao revolucionaran moment koji teži stvaranju novoga tako što prevladava staro. U tom prevladavanju diktatura, pozivanjem na suverenost naroda tj. njegovu volju kreira stanje koje je *de facto* diktatura u ime demokracije.

²¹ Balakrishnan prokazuje Schmittov pojam suverene diktature kao spoj pojmova 'narodna suverenost' i 'diktatura proletarijata'. U tom se pojmu, prema njemu, otkriva Schmittov strah od socijalne i političke revolucije koja je prijetila netom nakon uspostave vajmarskog poretka; taj strah ga, prema Balakrishnanu, motivira za istraživanje radikalnog potencijala narodne suverenosti koja snagom okupljenih ljudi uistinu dovodi u pitanje poredak vlasništva ili nejednakost te rješenje vidi u 'diktaturi proletarijata' (Balakrishnan, 2000: 36).

Problem volje: demokracija kao diktatura

Iz iznad izloženog, inicijalnog, odnosa dade se naslutiti temeljne obrise Schmittove teze kako demokracija i diktatura ne stoje uvijek nužno u opreci. Međutim, Schmittov se uvid o vezi demokracije i diktature dodatno zaoštava u prvom dijelu studije *Duhovno-povijesno stanje suvremenog parlamentarizma* gdje se faktički iznosi teza o istosti tih dvaju političkih oblika. Iako spomenuti spis spada širem Schmittovom projektu pobijanja liberalnih projekata, on u njemu ne izražava naročito negativan stav prema masama (ili se on bar ne pokazuje takvim). Takvog je stava Balakrishnan (2000: 67) koji tvrdi kako u ovom spisu Schmitt napušta neprijateljstvo spram masa te da njegovo mjesto sada zauzima 'otvorenost (različitim) mogućnostima moderne masovne politike'. Ipak, ta pretpostavka nije ni u kojem slučaju jednoznačna, ali se doista može naslutiti u, kako ga Balakrishnan (2000: 67) naziva, odmaku od političke teologije ka mitologiji, očito se referirajući na zadnji dio spomenute studije u čijem je središtu istraživanje mogućnosti političkog mita. Osnovna teza spomenutog spisa ne proizlazi iz kritike konkretnog stanja stvari odnosno iz povijesne krize vajmarskog parlamentarizma. Ona je, naprotiv, posljedica ispitivanja doktrina i principa koje su u samom temelju institucije parlamenta, a koji su nastali u dramatično drugačijim okolnostima naspram onih suvremenih (Bellamy i Baehr, 1993: 163). Ono što Schmitt želi jest „dospjeti do krajnje srži institucije modernog parlamenta“ (Schmitt, 2007: 9) odnosno pronaći njegovu moralnu i duhovnu podlogu za koju tvrdi da je izgubljena. Potrebno je stoga ustvrditi odnos liberalizma i demokracije u kontekstu suvremenog parlamentarizma.

Parlamentarizam jest istinski liberalan princip stoga njegovo opravdanje Schmitt traži u liberalizmu kao obuhvatnom metafizičkom sustavu. Prema tome, jednako kao što slobodna konkurencija u ekonomskoj sferi sama po sebi proizvodi društvenu harmoniju interesa i materijalno bogatstvo, tako se uzima kako i istina proizlazi iz slobodne konkurencije mišljenja i samog natjecanja mišljenja. Pritom se, sasvim očekivano, mora odustati od krajnje istine i preferirati potragu za istom (Schmitt, 2007: 17). Iz toga proizlazi središnje mjesto rasprave za parlamentarizam. Bit je parlamenta, dakle, rasprava i argumentirana javna debata kojom, iz sukobljenih mišljenja, proizlazi 'ispravna volja države'. Time Schmitt pokazuje kako parlamentarizam u ideji zapravo nema puno veze s demokracijom (*ibid.*: 16). Uz središnje mjesto rasprave, liberalizam postavlja i zahtjeve nužnosti javnosti kao 'apsolutnog korektiva' vlasti koji istu ograničuje tako što ju podvrgava kontroli građana te posljedično zahtjev za slobodom tiska (*ibid.*: 18-19). Osim toga, tu je i nezaobilazan zahtjev za uravnoteženosti vlasti (*ibid.*: 19-23). Međutim, vjera u javnost kao korektiv nije proizlazila iz demokratske orijentacije

liberala, već iz protivljenja tajnoj kabinetskoj politici, dok je postavka o uravnoteženosti vlasti također ovisila o unutrašnjoj (relativnoj) deliberacijskoj uravnoteženosti parlamenta (*ibid.*: 18, 24). Dakle, „[r]avnoteža zajamčena posredstvom javnosti i rasprave“ (*ibid.*: 25-26) pokazuje se kao principom čitave jedne epohe u kojoj se „[v]jerovalo (...) da se samo posredstvom rasprave mogu prevladati puka činjenična moć i vlast (...) i uzrokovati pobjeda prava nad moći“ (*ibid.*: 26). Činjenica da se takva počela ne uzimaju za ozbiljno pokazuje da su realnost i (navodno) vjerovanje u velikom raskoraku. Sva se parlamentarna politika, nastavlja Schmitt, obavlja iza zatvorenih vrata čime realna institucija postaje ništa više doli tek loša fasada te dodaje: „[m]ožda praktično drukčije i ne može biti. No, onda se mora imati makar toliko svijesti o povijesnom stanju da se vidi kako parlamentarizam time napušta svoju duhovnu osnovu, a cijeli sustav slobode govora, okupljanja i tiska, javnih zasjedanja, parlamentarnih imuniteta i povlastica gubi svoj *ratio*“ (*ibid.*: 26).

Liberalizam (a s njim i parlamentarizam) i demokracija počivaju na različitim principima jednakosti: prvi na principu formalne, dok potonja na principu supstancijalne jednakosti koja omogućava 'demokratski identitet' onih kojima se vlada i onih koji vladaju. Tu kontradikciju naglašavaju i Balakrishnan (2000) i Bellamy i Baehr (1993). Na tragu Schmitta se pokazuje tendencija kako demokracija 'deformira' liberalizam i zamjenjuje racionalnu debatu s 'navodno homogenom voljom naroda' (Bellamy i Baehr, 1993: 171)²². Međutim, da je odnos između liberalizma i demokracije samo odsjaj jedne druge, možda čak i fundamentalnije dijalektike spoznaje i sam Schmitt i to u prvom, ključnom, dijelu studije o parlamentarizmu: radi se o odnosu demokracije i diktature. Reinhard Mehring uočava kako je kritika parlamentarizma i njegove srži tek jedan dio pothvata što ga Schmitt poduzima u spisu o krizi parlamentarizma te da ona spada u širi dio propitivanja fenomenologije demokratskog legitimiteta (Mehring, 2017: 60). Iako se radi o često citiranom Schmittovom djelu, Busk (2021: 695) ukazuje na to kako se prvom poglavlju toga spisa pridavalo neobično malo pažnje, dok se fokus redovito usmjeravao na kritiku parlamentarizma kao liberalne ideje. Takvo je stanje i u slučaju Bellamyja i Baehra (1993) i u slučaju Cherneskijeve (2017), ističe Busk (2021: 695). Međutim, baš u tom relativno sažetom i jezgrovitom poglavlju spisa o parlamentarizmu nalazi se ključna odrednica

²² Bellamy i Baehr ubrzano dolaze do zaključka kako se masovno društvo i 'funkcionalna diferencijacija' povećali i spoznajni i moralni pluralizam čime je pretpostavka naroda kao onoga koji posjeduje jedinstvenu volju postala nemoguća. Ona tako postaje „konstrukcija različitih elita koje u njeno ime djeluju prema stvaranju i oblikovanju volje naroda kroz propagandu, 'odgoj' i organiziranu manipulaciju“ [prijevod: G.A.] (Bellamy i Baehr, 1993: 172). Takva logika konzekventno vrijedi i za Jakobince i Boljševike, ali i 'radikalne liberalne demokrate' jer svi oni suočeni s takvim stanjem stvari koriste 'različite forme demokratske diktature' (*ibid.*: 172). Izvod je u njihovom slučaju izveden suviše rudimentarno.

Schmittove fenomenologije demokracije i diktature koja se gradi na pretpostavkama izrečenim u spisu *Diktatura*. Zbog toga joj na ovom mjestu valja posvetiti posebnu pažnju.

Busk jednostavno sažima Schmittovu tezu koja proizlazi iz njegovog ambivalentnog stava prema demokraciji: čini se da Schmitt ne brani niti liberalizam niti demokraciju, on 'razotkriva' demokratsku dijalektiku u njenoj dvosmislenosti koja se očituje u permanentnom razlikovanju 'volje naroda' i ponašanja 'empirijskog naroda' koja nužno rezultira suspenzijom potonjeg u ime prvog „sve do točke diktature“²³ (Busk, 2012: 682). Schmitt na samom početku poglavlja proglašava kako se čitava „[p]ovijest političkih ideja i ideja teorija države 19. stoljeća može sažeti u jednostavnu krilaticu: pobjednički pohod demokracije.“ (Schmitt, 2007: 9). Ona je prema tome sučeljavala princip suverenosti naroda načelu monarhije – ona je dakle bila polemički pojam s jasnom 'metom'. Dok je služila kao polemički pojam, prije svega naspram monarhijskog principa, ona se mogla „povezivati i spajati s različitim drugim političkim težnjama“ (*ibid.*: 10) pa tako i s liberalizmom i sa socijalizmom. Međutim, kako je s vremenom ostvarenje demokratskog principa (nominalno) postajalo stvarnost „pokazivalo se da je [ona] služila mnogim gospodarima i da nipošto nije imala sadržajno jednoznačan cilj“ (*ibid.*: 10). Schmitt tako uočava da se s nestankom konkretnog protivnika demokratskog načela promijenila i njena narav: „Kad je nestao njezin najvažniji protivnik, načelo monarhije, i sama je izgubila sadržajnu preciznost i podijelila sudbinu svakoga polemičkog pojma.“ (*ibid.*: 10). Njome su se, dakle, kako Schmitt zaključuje, mogli poslužiti svi politički pravci: ona je isprva bila povezana sa slobodom i liberalizmom, socijaldemokrati su je vezali za socijalizam, a u doba Napoleona III. i u švicarskim referendumima „ispostavilo se da može biti konzervativna i reakcionarna“ (*ibid.*: 10). Shodno tome, valja stoga apstrahirati od svih mogućih sadržaja jer oni očito nisu bit demokracije. To Schmitta dovodi do zaključka da „[a]ko su se demokracijom mogli poslužiti svi politički pravci, onda je dokazano da ona nije imala nikakav politički sadržaj i da je bila samo oblik organizacije“ (*ibid.*: 10). Iako ona u apstrakciji uvijek ima isti subjekt – narod – taj narod u stvarnosti nije niti sociološki niti psihološki homogen zbog čega se pokazuje da je demokracija mogla poprimiti bilo koju narav – mogla je biti liberalna, reakcionarna, militaristička, pacifistička, centralistička – a da pritom i dalje u srži ostaje demokracija (Schmitt, 2007: 11). Schmitt se, tako, dramatično pita: „Što, dakle, ostaje od demokracije?“ pa nastavlja „[d]efinicijski, niz identiteta“²⁴ (*ibid.*: 11), prvenstveno apstraktno identificiranje

²³ Prijevod: G.A.

²⁴ „U taj niz se ubrajaju: identitet onih koji vladaju i onih kojima se vlada, gospodara i onih kojima se gospodari, identitet subjekta i objekta državnog autoriteta, identitet naroda i njegova predstavništva u parlamentu, identitet države i naroda koji glasuje, identitet države i zakona te, naposljetku, identitet kvantitativnoga (brojčana većina ili jednoglasnost) i kvalitativnoga (valjanosti zakona). (Schmitt, 2007: 11-12).

naroda s formiranom 'voljom naroda'. Međutim, taj princip, kako će se ubrzo pokazati, nema puno veze s brojevima, kako se to uobičajeno smatra. Naprotiv, „[g]rađanin, dakle nikad zapravo ne daje suglasnost za konkretan sadržaj, nego za rezultat *in abstracto*, opću volju što je proizašla iz glasovanja, a glas daje samo da bi omogućio obračun glasova iz kojega se spoznaje opća volja“²⁵ (*ibid.*: 11). Ako je opća volja jednaka slobodi (u ovom slučaju identifikaciji naroda s općom voljom), onaj koji je pritom 'nadglasan' (ali ne nužno brojčano) nije bio slobodan pa ga se sada, Rousseauovim rječnikom, prisiljava na slobodu. Dakle, obzirom da demokratska volja naroda nije nužno definirana pukom kvantitativnošću, Schmitt ustvrđuje da se tom „jakobinskom logikom, kao što je znano, može opravdati i vladavina manjine nad većinom, i to upravo pozivajući se na demokraciju“ (*ibid.*: 11). Takvo stajalište doduše proizlazi iz Rousseauove argumentacije i zbog toga prema Busku gubi izraženu relevantnost za suvremenost jer malo tko tko se smatra demokratom bi se u suvremenoj demokratskoj teoriji pozvao na Rousseaua; on je kao „*persona non grata* većini demokratskog mišljenja“²⁶, ustvrđuje Busk (2021: 686). Ipak, Schmitt očito svjesno koristi Rousseauove izvode o (demokratskoj) volji naroda jer se 'istinski demokrati' i u Schmittovo doba (a dobrim djelom i danas), za razliku od njega, pokazuju kao oni koji vrijednost demokracije vide upravo u sadržaju upisanom u nju. Kod Rousseaua je to odlikovanje vrline koja uvijek bira slobodu jer ne postoji pretpostavka kako bi opća volja naroda mogla odabrati da bude neslobodna. Dakle, opća volja se mora 'ispravno definirati' odnosno, da bi bili slobodni, građani moraju apstrahirati od individualnih interesa ka općemu (prema tome opća volja nije 'volja svih') – upravo se tom logikom opravdava diktatura manjine nad većinom. Kod 'istinskih demokrata' koristi se isti argument jer ju i oni opravdavaju upisanom vrijednosti – narod se (u liberalnoj verziji) ne bi trebao moći odreći slobode ili se pak (u lijevoj verziji) vratiti u okove privatnog vlasništva (Busk, 2021: 686). Prema tome, nužno se stvara raskorak između volje naroda kakva je oblikovana nominalno i one 'stvarne', trenutne volje naroda jer narod, sukladno demokratskoj teoriji, još ne shvaća svoju volju na 'ispravan' način – on ju nije istinski spoznao – zbog čega se ona može suspendirati u ime istinske demokracije (*ibid.*: 686). Takva se logika uočava i ljevice i kod liberalizma u kojem „*demos*, da bi mogao ispravno vršiti svoju *kratos* mora prvo postati prosvijećen“²⁷ (*ibid.*: 686).

²⁵ U demokratskoj teoriji činjenica da takav pristup ostavlja nadglasanu manjinu u pravilu ne predstavlja problem jer onaj koji je bio nadglasan shvaća kako je bio u krivu, kako se 'prevario' odnosno kako nije spoznao opću volju te, naknadno ju spoznavši, konačno postaje slobodan.

²⁶ Prijevod: G.A.

²⁷ Prijevod: G.A.

Dakle, kako Schmitt upozorava, svi ti identiteti na kojima demokracija počiva nisu konkretna realnost, već identifikacija, fikcija zbog čega ključno pitanje demokracije postaje pitanje oblikovanja volje:

„Volja naroda uvijek je, dakako, identična volji naroda, bilo da neka odluka proizlazi iz *da* ili *ne* milijuna danih glasačkih listića, bilo da jedan jedini čovjek zna volju naroda i bez glasovanja, bilo da narod na neki način 'aklamira'. Sve ovisi o tome kako se volja *oblikuje*.“ (Schmitt, 2007: 12).

Zbog toga se uočava kako, povijesno gledano, u začetima demokracije samo su se 'radikalni demokrati' predstavljali onima koji predstavljaju narod koji misli demokratski. Ali, kako narod često niti misli niti glasa demokratski (u odnosu na upisan sadržaj demokracije), događa se situacija u kojoj su 'istinski demokrati' često u manjini; oni, da bi demokraciju spasili od njenog dokidanja (u formalnom smislu) to moraju prestati biti jer narod kao demokratski subjekt uvijek treba odgojiti za pravu demokraciju (*ibid.*: 12-13). Da problem nije riješen ni kod 'radikalnih demokrata' koji izbjegavajući upisivanje sadržaja u demokraciju biraju da je demokratska svrha sam *demos*, pokazuje se u problemu da *demos* često odbija i samu metodu pri čemu istinski demokrat ili odustaje od sebe ili se vraća Rousseauovom principu (Busk, 2021: 688; usp. Schmitt, 2007: 12) Schmitt ustvrđuje: „[č]ini se, dakle, da je sudbina demokracije da sama sebe ukine u problemu *tvorbe* volje“ (*ibid.*: 12) jer se narod prvo treba 'odgojiti' da misli 'demokratski'²⁸. „Posljedica toga nauka o odgoju jest diktatura, suspendiranje demokracije u ime istinske demokracije koju tek treba stvoriti“ (*ibid.*: 13). Tu diktaturu Schmitt nazivlje odgojnom diktaturom. Osim što takva diktatura svojim zahtjevima za stvaranjem uvjeta za novi poredak podsjeća na suverenu diktaturu, dodatnu sličnost s tim tipom pronalazi se i u činjenici da se ni u ovom slučaju demokracija u njenom primarnom smislu koji počiva na nizu identiteta ne dokida jer za vladavine diktatora može postojati demokratski identitet u kojem se poistovjećuju volja odgojitelja i volja naroda²⁹. Iz toga proizlazi udaran Schmittov zaključak kako „diktatura nije opreka demokraciji“ (*ibid.*: 13). Prema tome, ako se demokracija temelji tek na nizu identiteta kojima se uspostavlja identifikacija onih koji vladaju i onih kojima se vlada jedino ključno pitanje koje, prema Schmittu, preostaje jest „tko raspolaže sredstvima za oblikovanje volje naroda“ (*ibid.*: 13).

²⁸ Naravno, demokratski u odnosu na onu vrijednost i sadržaj koju taj demokrat upisuje u demokraciju.

²⁹ „Praktično, to ne znači ništa drugo do da odgojitelj, makar privremeno, poistovjećuje svoju volju s voljom naroda, a da se uopće ne govori o tome da odgojitelje određuje sadržaj onoga što gojenac želi.“ (Schmitt, 2007: 13).

Dakle, iz Schmittovog razmjerno virtuoznog izvoda nadaje se kako demokracija koju dosljedno definiramo kao organizacijski princip koji nema unaprijed upisano počelo nužno zapada u problem tvorbe volje koji se događa kao posljedica upisivanja sadržaja u demokraciju samu. Tako se pokazuje da oni koji sebe smatraju demokratima, kako bi dosljedno 'očuvali demokraciju' odnosno identifikaciju naroda s državom tj. vlasti posežu za nužnim sredstvima oblikovanja (demokratske) volje koja u stvarnosti rezultiraju suspenzijom demokracije u ime istinske demokracije, a koja u stvarnosti nije ništa drugo doli (odgojna) diktatura. Ta diktatura međutim nije opreka demokraciji, nego naprotiv, kako tvrdi demokratska teorija, njen 'preduvjet'. Zbog toga se iz Schmittove argumentacije daje zaključiti kako se politički oblici demokracije i diktature u ovom smislu po svojoj naravi ne moraju uopće nužno razlikovati.

Iako se Schmittova teza postavlja radikalno, čime postaje kontroverzna, njen se smisao zadobiva tek u punini Schmittova izvoda i tako ju valja pratiti. Schmittov izvod od početka se temelji na povijesno utemeljenoj apstrakciji pojma demokracije kao one koja nema utemeljen sadržaj i mjesto. Takav pojam se provlači čitavom argumentacijom i teško mu se pronalazi prigovor jer on u smislu argumentacije nije normativan. Uostalom, Schmitt ne izvodi odnos demokracije i diktature sasvim slučajno u spisu o krizi parlamentarizma. On je tamo s očitom razlogom razumijevanja fenomenologije demokratske legitimnosti koja u doba kada parlamentarna vladavina ostaje bez svoje duhovne osnove, u svojoj liberalnoj verziji postaje bespredmetna. Tek u tom kontekstu, pokazuje Schmitt, moguće je razumjeti alternative koje se javljaju naspram parlamentarne vladavine, bilo da se radilo o marksističkoj diktaturi ili tzv. iracionalističkim teorijama neposredne primjene sile (Schmitt, 2007: 9). Nadaje se stoga da parlamentarizam ustvari uopće nije centralna tema spisa, već da je za razumijevanje alternativa potrebno proniknuti u odnos demokracije kao modernističke pretpostavke legitimnosti i diktature te shvatiti rascjep duhovne osnove parlamenta i prakse koja ju odlučujuće negira.

Diktatura kao permanentna sudbina?: Implikacije Schmittova shvaćanja

Nakon što je izvedena pretpostavka o istosti demokracije i diktature odnosno izveden odnos između ta dva pojma, valja se zapitati koje su zapravo implikacije tog odnosa; što to zapravo Schmitt želi reći? Iz izvedenih alternativa parlamentarnoj demokraciji, Schmitt posebnu ozbiljnost daje tzv. teoriji o mitu za koju se čini da gaji, iako implicitnu, popriličnu fascinaciju (Schmitt, 2007: 39-40). To je prepoznao i Richard Thoma koji je Schmitta optužio da u svojem spisu gaji simpatiju prema „iracionalnosti mitskoga' koja je, uprkos svom poreklu iz anarhizma, sarađivala na osnovi „jednog novog osećaja za poredak, hijerarhiju i disciplinu““ (Toma, 2001:

207). Konzekventno, Thoma zaključuje „[d]a iza tih, u krajnjoj liniji ponešto nejasnih, izjava stoji neizrečeno najličnije autorovo uverenje da savez nacionalnog diktatora sa Katoličkom crkvom može da prouzrokuje pravo rešenje i konačno uspostavljanje poretka, discipline i hijerarhije, to se usuđujem da pretpostavim, ali ne da tvrdim.“ (*ibid.*: 207). Dakle, ako je diktatura onaj oblik koji ne dokida demokraciju, posredstvom Schmittova 'mišljenja u konkretnim porecima', dolazi se do zaključka kako je, unatoč pozivanju na demokratsku politiku, diktatura uvijek neizbježna. Preneseno na praksu, nesređenošću i ispraznošću apstraktnih pojmova ne treba prikivati realno stanje. Međutim, da to nije izvorna namjera uvida, kao ni uvođenje diktature katoličkog sadržaja, razjasnio je sam Schmitt koji je, otkrivši se u odgovoru Thomi kao tipičan konzervativac koji je parlamentarnu vladavinu smatrao 'manjim zlom', opovrgnuo sve Thomine prigovore koji su ciljali na Schmittovu preferenciju katoličke diktature: „Tim kritikama Schmitt je odgovorio da se očito „znanstveni argument koji ne pruža nikakvu korist političkoj stranci i ne služi nikome kao propaganda, danas općenito smatra nepraktičnim, nerealnim i anakronim“³⁰ (Bendersky, 1983: 72).

S druge strane, javljaju se interpretacije koje veći fokus stavljaju na Schmittovo shvaćanje mogućnosti masovne demokratske politike. Tako Bellamy i Baehr naglašavaju da je ono što Schmitt, čini se, implicira to kako se kao jedino moguće izražavanje demokratske volje u masovnom društvu nadaje neki oblik narodne aklamacije koji uključuje (iracionalističku) cezarističku psihološku identifikaciju, svjestan da ona dokida sva liberalna načela (Bellamy i Baehr, 1993: 172). Jedino ozbiljno suočavanje s implikacijama Schmittove teze o jednakosti demokracije i diktature može se pronaći kod Buska (2021). Taj autor, izvevši Schmittovu tezu prema kojoj demokratska politika nužno stvara distinkciju između 'volje naroda' i stvarnog naroda koja rezultira u primatu prvog i suspenziji potonjeg sve do diktature, tu tezu sučeljava s različitim modelima demokratske teorije (liberalnom, deliberacijskom, epistemičkom i dr.). Pritom dolazi do zaključka kako niti jedan od tih pristupa koji postulira demokraciju kao (temeljnu) vrijednost ne uspijeva pobiti Schmittovu tezu. Zbog toga on zagovara preispitivanje statusa demokracije kao neupitne normativne vrijednosti (Busk, 2021). Posljedica toga je pretpostavka da se politička borba, sukladno tom zahtjevu, ne bi trebala voditi oko demokracije, već oko njenog upisanog sadržaja, bilo socijalizma, liberalizma ili konzervativizma, čime bi se izbjeglo patvoreno poistovjećivanje sadržaja (demokracije) s voljom naroda, a uspostavio politički odnos 'prijatelja i neprijatelja' u konkretnim pojmovima odnosno porecima (*ibid.*: 690). Takav se zahtjev čini konzekventnim za Schmittov uvid, ali isto tako u praksi nemogućim.

³⁰ Prijevod: G.A.

Uostalom taj zahtjev sam ne izbjegava diktaturu, već ju isključivo čini vidljivom – posljedica toga je borba za bilo liberalni, socijalistički ili konzervativni odgoj.

Ipak, kada se teza o odnosu demokracije i diktature uspoređuje s ostalim djelima iz Schmittova vajmarskog razdoblja, može se doći do nešto drugačijeg zaključka. U tom se smislu čini kako je Schmittu problem upravo u pozivanju na univerzalno poželjan pojam koji se doima neutralnim. Pojam demokracije tako postaje onaj pojam u ime kojeg se može opravdati svaka politička akcija prikrivajući tako stvarne odnose moći. U tom svjetlu se pozivanjem na (istinsku) demokraciju može opravdati i diktatura. Prigovor je to sličan onome koji se u *Pojmu političkoga* daje univerzalističkim pojmovima poput čovječanstva kada si neki narod u ime čovječanstva daje za pravo voditi rat protiv drugoga čime mu osporava njegovu čovječnost jer se radi o 'neprijatelju čovječanstva' (usp. Schmitt, 2007: 86-87). Do sličnog prigovora, ali drugim putem, Schmitt dolazi i u spisu *Doba neutralizacija i depolitizacija* gdje se kao navodno neutralno polje pojavljuje pojam tehnike koji konzekventno nikako nije neutralan, već izrazito političan, jer se njome svatko može poslužiti (Šmit, 2001).

Unatoč kontroverznim implikacijama, Schmittovi uvidi o analiziranom odnosu demokracije i diktature mogu biti korisni i za suvremenu demokratsku teoriju. Ta se pretpostavka otkriva u barem tri momenta. Prvo, politologijsko mišljenje redovito poistovjećuje pojam demokracije s liberalnom i predstavničkom vladavinom. Ukoliko slijedeći Schmitta demokraciju odvojimo od pojmova liberalizma i predstavništva i dosljedno definiramo njenu srž koja se temelji na nizu identiteta i organizacijskom principu, dolazi se do pretpostavke o kontingentnosti demokratskog principa. Prema tome, ona nema unaprijed upisan sadržaj. Zbog toga, demokracija potencijalno predstavlja neograničenu mogućnost identifikacije. Ono što politološka misao iz tog momenta može uvidjeti jest to da pojam demokracije nije unaprijed zadan, već otvoren, a prema tome i kontingentan. Drugo, koje proizlazi iz prvog, kada se govori o demokraciji, na tragu Schmitta, iza samog pojma uvijek stoji neko upisivanje. Konkretno, kada se govori o 'borbi za demokraciju', 'krizi demokracije' ili opasnostima koje prijete demokraciji, uvijek je riječ o sadržaju te demokracije, a ne o principu samom. Jer, kako Schmitt izvodi, ona može služiti 'svakom gospodaru' zbog čega je poanta uvijek u tvorenju identifikacije. Treće, koje proizlazi iz drugog, srž demokratske politike može se spoznati u otkrivanju izvorišta tih identifikacija – u otkrivanju toga tko posjeduje sredstva oblikovanja volje naroda koja su prisutna u svakom (demokratskom³¹) poretku.

³¹ Misli se na demokratski poredak u Schmittovom shvaćanju – onaj koji je temeljen na nizu identiteta.

Unatoč analitičkoj korisnosti, Schmittov izvod ostavlja dvosmislenost svojih implikacija u praksi. Franz Neumann, koji Schmitta u kontekstu kritike parlamentarizma proziva 'ideologom varke' tvrdi: „Premda razotkrivajući nauk može biti korisno oruđe u znanstvenoj analizi, ne može dati osnovu za političko djelovanje.“ (Neumann, 2012: 42). Usprkos tome, Schmittov razotkrivajući nauk pokazuje se kao izrazito koristan jer uspijeva nadmašiti domet tradicionalne liberalne paradigme političkog mišljenja temeljnih pojmova (poput demokracije). Je li taj 'razotkrivajući' odmak znanstveno blagotvoran ili ne, ostaje za interpretaciju.

Zaključak

Ovaj rad nastojao je izvesti odnos demokracije i diktature kao i propitati tezu o istosti tih dvaju političkih oblika u shvaćanju njemačkog pravnika i teoretičara Carla Schmitta. Taj pothvat omogućen je kroz dva koraka – prvi koji Schmittovo shvaćanje traži u odnosu komesarske i suverene diktature s demokracijom te drugi koji sukobljava demokraciju i diktaturu u kontekstu 'suverenosti naroda'. U Schmittovom se slučaju odnos demokracije i diktature ne vidi kao nužna opreka, kako je to uobičajeno shvaćeno. Ta pretpostavka proizlazi iz dva teorijska uporišta s kojih Schmitt kreće u analizu. Prvo, ona je imanentna republikanskoj tradiciji (još od Rima) stoga joj nije protivna, već ju može i spasiti kao poredak koji se susreće s izvanjskom ili unutarnjom prijetnjom. Drugo, Schmittova definicija demokracije kao onog oblika koji se temelji na nizu identiteta omogućuje mu da ustvrdi kako ni u slučaju suverene diktature demokratski identitet ne mora prestati vrijediti – ona tako može biti tek priprema za 'istinsku demokraciju' u kojoj će se uspostaviti prava volja naroda. Na tom shvaćanju temeljena je i boljševička vlast u Rusiji, ali i liberalna vladavina koja također počiva na istom principu suspendirajući (nerijetko) empirijsku volju naroda u ime istinske (Schmitt, 2007: 13). Pokazuje se, dakle, kako su demokracija i diktatura povezane upravo problemom tvorbe demokratske volje koja postaje središnje mjesto oblikovanja demokratskog identiteta. U tom se kontekstu potvrđuje kako demokracija ne mora biti opreka diktaturi.

Ono što se kao posljedica Schmittove fenomenologije demokracije i diktature implicitno nadaje jest neobičan tip relativizma političkih oblika u doba masovne politike. U takvom shvaćanju demokracija se više ne definira kao politički oblik vezan za skup institucija i vrijednosti, najčešće liberalnog tipa, kao poredak koji ovisi o slobodnim izborima i o nizu glasačkih kutija koje se koriste na slobodnim i kompetitivnim izborima, već kao politički oblik koji je definiran nizom identiteta koji su u naravi kvalitativni. Mnogima koji se po svom samorazumijevanju smatraju demokratima ovakva bi se postavka mogla činiti odbojnom ili neprihvatljivom.

Međutim, njena kritika nužno iziskuje upisivanje sadržaja u demokraciju kao oblik čime bi ona naknadno zadobila vrijednost. Stoga, takav prigovor uspješno bi 'upao u Schmittovu zamku' jer bi on nužno rezultirao pridavanjem vrijednosti sadržaju samome, a ne demokraciji kao konkretnom obliku.

Literatura

Balakrishnan, Gopal (2000) *The Enemy. An Intellectual Portrait of Carl Schmitt*. London: Verso.

Bellamy, Richard i Baehr, Peter (1993) Carl Schmitt and the Contradictions of Liberal Democracy. *European Journal of Political Research* 23:163-185.

Bendersky, Joseph W. (1983) *Carl Schmitt: Theorist for the Reich*. Princeton: Princeton University Press.

Bendersky, Joseph W. (2016) Schmitt's Diaries. U: Meierhenrich, Jens i Simons, Oliver (ur) *The Oxford Handbook of Carl Schmitt* (str. 117-146). Oxford: Oxford University Press.

Bermeo, Nancy (2016) On Democratic Backsliding. *Journal of Democracy* 27(1): 5-19.

Bodin, Jean (2002) *Šest knjiga o republici*. Zagreb: Politička kultura.

Busk, Larry Alan (2021) Schmitt's Democratic Dialectic: On the Limits of Democracy as a Value. *Philosophy and Social Criticism* 47(6): 681-701.

Cherneski, JanaLee (2017) An Unacknowledged Adversary: Carl Schmitt, Joseph Schumpeter and the Classical Doctrine of Democracy. *Critical Review* 29(4): 447-472.

Hoelzl, Michael i Ward, Graham (2014) Translators' Introduction. U: Schmitt, Carl *Dictatorship* (str. X-XXIX). Cambridge/Malden: Polity Press.

Mair, Peter (2013) *Ruling the Void: the Hollowing of Western Democracy*. New York/London: Verso.

Mehring, Reinhard (2017) *Carl Schmitt: Denker im Widerstreit. Werk – Wirkung – Aktualität*. München: Verlag Karl Alber.

Neumann, Franz (1992) *Demokratska i autoritarna država*. Zagreb: Naprijed.

Neumann, Franz (2012) *Behemot. Struktura i praksa nacionalsocijalizma*. Zagreb: Disput.

Posavec, Zvonko (1989) Uvodna Napomena - Carl Schmitt 1888-1985. *Politička misao* 26(1): 3-5.

Rousseau, Jean-Jacques (1978) *Društveni ugovor*. Zagreb: Školska knjiga.

Schmitt, Carl (2007) *Politički spisi*. Zagreb: Politička kultura.

Schmitt, Carl (2014) *Dictatorship*. Cambridge/Malden: Polity Press.

Schmitt, Carl (2019) *Politička teologija*. Zagreb: Breza.

Šmit, Karl (2001) Doba neutralizacija i depolitizacija. U: Šmit, Karl *Norma i odluka – Karl Šmit i njegovi kritičari* (str. 58-67). Beograd: Filip Višnjić.

Toma, Rihard (2001) O ideologiji parlamentarizma i diktature. U: Šmit, Karl *Norma i odluka – Karl Šmit i njegovi kritičari* (str. 203-207). Beograd: Filip Višnjić.

Trotter, Jack (2015) Agonistic Politics. *Chronicles Magazine*.
<https://chroniclesmagazine.org/reviews/agonistic-politics/> Pristupljeno 21. kolovoza 2024.

Zakošek, Nenad (2007) Pogovor. U: Schmitt, Carl *Politički spisi* (str. 180-193). Zagreb: Politička kultura.

Sažetak

Svrha ovog rada jest izvesti i propitati Schmittovo shvaćanje odnosa demokracije i diktature te tezu o istosti tih dvaju političkih oblika. Schmittovo shvaćanje odnosa radi se u dva koraka. Ono se u prvom koraku traži u studiji *Diktatura* gdje se pronalazi razlika između komesarske i suverene diktature. Prvi tip pokazuje se kao imanentan republikanskoj tradiciji u slučajevima obrane poretka. Drugi tip, pod utjecajem principa 'suverenosti naroda' transformira pojam diktature u onu vladavinu koja prevladava postojeći poredak kako bi uspostavila novi – ona se postavlja kao *pouvoir constituant*. Shodno tome, ničim obvezana, ona djeluje direktno u ime naroda i to suspendirajući postojeće pravno stanje kako bi uspostavila novo u kojem se može vršiti 'istinska volja naroda'. Takvo je shvaćanje dijelom konstitutivno i demokratskoj teoriji. U prvom koraku pokazuje se kako odnos demokracije i diktature nije jednoznačan. Ta se pretpostavka detaljno razrađuje u drugom koraku uz pomoć spisa *Duhovno-povijesno stanje suvremenog parlamentarizma*. Dolazi se do zaključka kako demokratska politika nužno stvara rascjep između (istinske) volje naroda i empirijskog naroda u kojem konzekventno dolazi do suspenzije drugog u ime prvog sve do točke diktature. Prema tome, zaključuje se kako demokracija nije presudna opreka diktaturi. Konačno, pokazuje se kako implikacije Schmittove teze, unatoč svojoj prijepornosti, analitički mogu pružiti izrazito korisne uvide. Štoviše, ukoliko ih se uzme za ozbiljno teško im se pronalazi odgovarajuća kritika koja ih opovrgava.

Ključne riječi: Carl Schmitt, demokracija, diktatura, volja naroda, parlamentarizam, kritika liberalizma.

Summary

The aim of this paper is to present and question Schmitt's understanding of the relationship between democracy and dictatorship and the thesis about the identity of these two political forms. Schmitt's understanding of relations is done in two steps. The first step is to look for it in the study *Dictatorship*, where the difference between commissar and sovereign dictatorship is found. The first type is shown to be immanent in the republican tradition in cases of defense of order. The second type, under the influence of the principle of the 'sovereignty of the people', transforms the concept of dictatorship into that rule that overcomes the existing order in order to establish a new one - it is established as a *pouvoir constituant*. Accordingly, it acts directly in the name of the people, suspending the existing legal situation in order to establish a new one in which the 'true will of the people' can be exercised. Such an understanding is partly constitutive of democratic theory as well. In the first step, it is shown that the relationship between democracy and dictatorship is not unambiguous. This assumption is elaborated in detail in the second step with the help of the study *The Crisis of Parliamentary Democracy*. One comes to the conclusion that democratic politics necessarily creates a split between the (true) will of the people and the empirical people, in which the latter is consequently suspended in the name of the former up to the point of dictatorship. Therefore, it is concluded that democracy is not a decisive opposition to dictatorship. Finally, it is shown how the implications of Schmitt's thesis, despite their controversy, can analytically provide extremely useful insights. Moreover, if they are taken seriously, it is difficult to find an appropriate criticism that refutes them.

Key words: Carl Schmitt, democracy, dictatorship, the will of people, parliamentarism, the critique of liberalism.